

ชื่อเรื่องวิทยานิพนธ์	รูปแบบการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมสำหรับครัวเรือนในชุมชนจังหวัดสระแก้ว
ชื่อนักศึกษา	สุภรชต์ อินทรเทพ
รหัสประจำตัว	54M74740112
ปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชา	สิ่งแวดล้อมศึกษา
ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุวารีย์ ศรีปวงะ
กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์	อาจารย์ ดร.พมพอม เชิดโกทา

บทคัดย่อ

การวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาความหลากหลายของสมุนไพรพื้นบ้าน และภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในชีวิตประจำวันของครัวเรือนในชุมชน จังหวัดสระแก้ว 2) ศึกษาปัญหาและแนวทางพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านของครัวเรือนในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม 3) สร้างและประเมินรูปแบบการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านสำหรับครัวเรือน ในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม และ 4) เปรียบเทียบความรู้และเจตคติของตัวแทนครัวเรือนก่อนกับหลังเข้าร่วมกิจกรรมตามรูปแบบการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาและประเมินคุณภาพกิจกรรมของรูปแบบ งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา โดยดำเนินการในพื้นที่จังหวัดสระแก้วซึ่งมีสมุนไพรในแหล่งธรรมชาติมากที่สุดในภาคตะวันออกโดยแบ่งเป็น 4 ขั้นตอน ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาความหลากหลายและภูมิปัญญา โดยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงเป็นปราชญ์ด้านสมุนไพรอำเภอละ 2 คน รวม 18 คน เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบสัมภาษณ์ ขั้นตอนที่ 2 ศึกษาปัญหาและแนวทางการพัฒนา ประชากรเป็นตัวแทนครัวเรือนจำนวน 192,967 คน กำหนดกลุ่มตัวอย่างตามสูตรเครซีและมอร์แกนได้จำนวน 400 คน สุ่มตัวอย่างเป็นระบบ เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบสอบถาม ที่มีค่าความเชื่อมั่น 0.82 ขั้นตอนที่ 3 การสร้างและประเมินรูปแบบ มี 3 ขั้น (1) การสร้างรูปแบบโดยจัดสนทนากลุ่ม ปราชญ์ผู้ทำผลิตภัณฑ์สมุนไพรและเจ้าหน้าที่สาธารณสุข จำนวน 12 คน (2) ประเมินรูปแบบโดยผู้ทรงคุณวุฒิด้านสมุนไพรและด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา จำนวน 5 คน และ (3) ปฏิบัติการตามรูปแบบในชุมชนอำเภอเมืองที่มีกลุ่มผลิตสมุนไพร กลุ่มตัวอย่างเป็นตัวแทนครัวเรือนที่อาสาสมัคร จำนวน 42 คน ขั้นตอนที่ 4 เปรียบเทียบความรู้และเจตคติของผู้เข้าร่วมปฏิบัติการก่อนกับหลังการปฏิบัติตามรูปแบบและประเมินคุณภาพกิจกรรมของรูปแบบ เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบทดสอบความรู้ที่มีค่าอำนาจจำแนกอยู่ระหว่าง 0.78-0.84 ค่าความเชื่อมั่น 0.87 แบบสอบถามเจตคติที่มีค่าความเชื่อมั่น 0.85 และแบบประเมินคุณภาพกิจกรรมของรูปแบบที่มีค่าความเชื่อมั่น 0.89 งานวิจัยนี้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาและใช้สถิติ ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและการทดสอบค่าที

ผลการวิจัยพบว่า

1) ความหลากหลายของสมุนไพรพื้นบ้านจังหวัดสระแก้ว ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน มีทั้งหมด 141 ชนิด แบ่งเป็น (1) การใช้ประโยชน์ด้านยามากที่สุดคิดเป็น ร้อยละ 58.02 รองลงมาใช้เป็นอาหาร ร้อยละ 21.98

และแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ ร้อยละ 20.00 (2) ชนิดของพืชสมุนไพรที่ใช้มากที่สุด 10 ชนิด ได้แก่ ข่า ตะไคร้ ใบมะกรูด พริก กระเทียม กระเพรา มะนาว มะพร้าว มะขาม มะดัน (3) ส่วนประกอบของพืชที่ใช้มากที่สุด ได้แก่ ใบ ลำต้น ราก หัว และยอดตามลำดับ (4) ผู้รู้ด้านสมุนไพรชุมชนละ 1-3 คน กลุ่มสมุนไพรตำบลละ 1-2 กลุ่ม ร่วมกันเป็นผู้นำในด้านการอนุรักษ์ โดยการขยายพันธุ์ใช้การปลูกรอบบ้าน และปลูกในป่าชุมชนด้วยการใช้เมล็ด ตอนกิ่ง ปักชำ และนำมาใช้ประโยชน์โดยแปรรูปเป็นสบู่ แชมพู ลูกประคบ น้ำมันคลายเส้นผลิตภัณฑ์ไล่แมลง อาหารและยา โรคที่สามารถรักษาโดยสมุนไพรได้มากที่สุด คือ โรคหอบหืด 20 ชนิด อาการอักเสบต่าง ๆ 15 ชนิด กลากเกลื้อน และแผลพุพอง 12 ชนิด

2) ปัญหาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน พบว่า (1) หมอยาพื้นบ้านซึ่งเป็นผู้รู้ด้านสมุนไพร ไม่นิยมถ่ายทอดความรู้ให้คนทั่วไปแต่ถ่ายทอดให้เฉพาะลูกหลานที่ใกล้ชิด (2) คนรุ่นใหม่ไม่นิยมใช้สมุนไพร โดยเห็นว่ามียาที่ใช้ที่ยุ่งยาก (3) วิธีการถ่ายทอดแบบเดิมไม่มีระบบแต่ใช้การบอกเล่า และให้ทำตามกัน (4) ขาดสื่อและฐานการเรียนรู้สมุนไพร จึงควรมีแนวทางพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้าน ดังนี้ (1) ควรยกย่องหมอยาพื้นบ้านให้เป็นปราชญ์ชุมชนและทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ (2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรสนับสนุนการจัดระบบการถ่ายทอดและเพิ่มความสามารถกลุ่มสมุนไพรและทุกครัวเรือนในการอนุรักษ์สมุนไพรในป่าชุมชน (3) สร้างสวนสมุนไพรกลางของชุมชนและทุกครัวเรือนเพื่อเป็นยาเป็นอาหารและเพิ่มพื้นที่สีเขียวแก่ชุมชน (4) จัดให้มีฐานการเรียนรู้สมุนไพรและสื่อที่เหมาะสมกับความต้องการของชุมชน

3) รูปแบบการพัฒนาการถ่ายทอดภูมิปัญญาการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในการดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมแนวคิดหลักต้องจัดระบบการถ่ายทอดโดยความร่วมมือของผู้รู้และชุมชนอย่างต่อเนื่อง ช่วยเสริมสร้างพื้นที่สีเขียวด้วยสมุนไพรพื้นบ้านใช้หลักการสร้างความร่วมมือของบุคคล กลุ่มชุมชนและองค์การ มุ่งสร้างความรู้และเจตคติการอนุรักษ์และใช้สมุนไพรพื้นบ้านด้วยระบบการถ่ายทอดจากผู้รู้สู่คนรุ่นใหม่ในครัวเรือนและกลุ่มอย่างกว้างขวางเพื่อการพึ่งตนเอง มีกระบวนการถ่ายทอด 5 ขั้นตอน (1) มีการค้นหาผู้รู้และแหล่งสมุนไพร (2) จัดทำฐานข้อมูล (3) วางแผนความร่วมมือในการถ่ายทอด (4) พัฒนาฐานการเรียนรู้และสื่อ (5) ปฏิบัติการถ่ายทอด โดยใช้วิธีการถ่ายทอดที่เน้นการสาธิตและการฝึกปฏิบัติในฐานการเรียนรู้ 6 ฐาน ได้แก่ ฐานคุณค่าสมุนไพร ฐานความหลากหลาย ฐานการใช้ประโยชน์ ฐานสมุนไพรรักษาโรค ฐานการแปรรูป ฐานการอนุรักษ์ โดยมีสื่อที่สร้างขึ้นเป็นชุดความรู้ รวม 4 เล่ม ได้แก่ ความรู้ทั่วไปสมุนไพรรักษาโรค มหัศจรรย์จากสมุนไพร และมาปลูกสมุนไพรกัน ผลการประเมินรูปแบบมีความสอดคล้องเหมาะสมทุกรายการโดยมีค่าดัชนีความสอดคล้องระหว่าง 0.80-1.00

4) ผลการเปรียบเทียบความรู้และเจตคติของตัวแทนครัวเรือนต่อกิจกรรมของรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญา พบว่า หลังการถ่ายทอด มีค่าสูงกว่าก่อนการถ่ายทอดอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ 0.05 และผลการประเมินกิจกรรมของรูปแบบ พบว่า ภาพรวมมีคุณภาพในระดับมากที่สุด โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ ความเหมาะสมของระยะเวลาในการทำกิจกรรมกับเนื้อหา และความครอบคลุมพฤติกรรมมารการเรียนรู้ความรู้และเจตคติ

คำสำคัญ : การถ่ายทอดภูมิปัญญา สมุนไพรพื้นบ้าน การดำรงชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

Thesis Title	Development Model on Wisdom Transfer of Local Herb Utilization for Eco-friendly Living in Sa Kaeo Province
Student	Suparuch Intaratep
Student ID	54M74740112
Degree	Doctor of Philosophy
Field of Study	Environmental Education
Thesis Advisor	Assistant Professor Dr.Suwaree Sripoona
Thesis Co-Advisor	Dr.Pomhom Cherdgota

ABSTRACT

The objectives of this research were to 1) study the local herb diversity and the wisdom of using local herbs daily in Sa Kaeo province, 2) study the problems of transferring the wisdom and developing guidelines for the wisdom of using local herbs for Eco-friendly living of the community in Sa Kaeo province, 3) develop and evaluate a wisdom transfer model of the utilization of local herbs for Eco-friendly living of the community in Sa Kaeo province, and 4) compare the knowledge and attitudes of household representatives before and after participating in the wisdom transfer activities. The quality of the activities referring to the model were evaluated. The research area was in Sa Kaeo province where there was the most abundant amount of natural herbs in the East of Thailand. This research and development was divided into 4 steps. Step 1: study the local herb diversity and wisdom with the help of 2 local herb experts in each district, 18 individuals in total. The tool used was structured interviews. Step 2: study the problems and the developmental approach. The research population was 192,967 household representatives. The sample size was determined using Krejcie & Morgan's formula. The sample consisted of 400 respondents who were selected by systematic random sampling. The tool was a questionnaire with a reliability of 0.82. Step 3: there were three phases to build and evaluate the model phase: (1) model draft format using a focus group consisting of local herb experts, herb product producers and public health workers, 12 individuals in total. Phase: (2) model assessment using 5 experts in herbal and environmental education, and phase: (3) model acting in the communities which involved herb product producers in Meuang district. The sample consisted of 42 volunteer households. Step 4: compare the knowledge and attitudes of the participants before and after their involvement and evaluate the quality of the activities of the model. The experiment tools used in this step were a knowledge test form with an index (IOC) between 0.78-0.84 and a reliability of 0.87, an attitude questionnaire with a reliability value of 0.85, and a questionnaire to evaluate the quality of the model's activities with a reliability of 0.89. The data were analyzed using frequency, percentage, mean, standard deviation, and t-test.

The research results were as follows:

1) The local herb diversity used daily in Sa Kaeo province was found to include 141 species that could be divided according to their usage: (1) 58.02 % were used as drugs of 21.98 % were used as food and 20 % were used in processed products, (2) the top 10 commonly used local herbs were lemongrass, Chilli, kaffir lime, garlic, basil, lime, coconut, tamarind, and Madagascar, (3) the parts of the local herbs that were most commonly used were the leaves,

stems, roots, and shoots, respectively, (4) one to three local herb experts from each community and one or two herbalists from each district led regeneration efforts by planting herbs around the houses and in the community forest by using seeds at the cuttings. They use them by processing them into the ingredients for soap, shampoo, oil, loosening lines, insect repellents, food, and medicine. The most common diseases that could be treated by the herbs included 20 types of asthma 15 types of inflammation, and eczema, 12 types of blisters.

2) The problems concerning the transfer of local herb consumption wisdom consisted of: (1) local herbalists who were knowledgeable about herbs preferred not to transfer this knowledge to other people except for their relatives, (2) the new generation was not inclined to use herbs because of the difficulties in using them, (3) the wisdom of local herbs was transferred orally and through practice, (4) there was a lack of media and learning aids. There should be 3 ways for developing the wisdom of using local herbs; (1) local herbalists should be honored as sages, in the community and they should do knowledge transfer, (2) the relevant authorities should support the transfer of knowledge and enhance the standing of the herbalists and allied groups in the conservation of herbs in the community forests, (3) a central herbal garden should be created for the community and every household for medicine and to increase the green space in the community, (4) they should provide a learning base for herbs and have the media meet the needs of the community.

3) The development of the model of local herb consumption wisdom transfer for green living in the environment revealed the following. The main idea is that a broadcasting system should be arranged with the cooperation of knowledgeable people and the community. Cooperation between individuals, groups, and organizations should be encouraged. They should focus on knowledge and attitude creation to help conservation and use the local herbs through a system of knowledge transfer for new generations in each household and for self-reliant groups. The process of knowledge transfer consists of 5 steps, (1) searching for the know-how and herbal sources, (2) preparing a database, (3) planning the cooperation for broadcasting, (4) developing the learning and a media base, (5) conducting the transfer. The transfer process should emphasize demonstration and practice in six learning bases: herbal value base, diversity base, utilization basis base, herbal treatment base, processing base, and conservation base. The media should be composed of 4 knowledge sets, including general knowledge of medicinal herbs, miracle from herbs and cooperative herb growing. The results of the evaluation were consistent for each item with a consistency index of 0.80-1.0.

4) The results of the knowledge and attitude comparisons of the household agents towards the activities of the knowledge transfer model were higher after than before at the statistical level of significance of 0.05. The results of the evaluation of the activities of the model showed that the overall quality was at the highest level. The highest mean was for the appropriate timing of activities with content as well as the coverage of learning behavior, knowledge, and attitude.

Keywords: Wisdom Transfer, Local Herbs, Eco-friendly Living